

Haarlems Strobels-orgel gereconstrueerd

Op 1 april 2001 nam de Evangelisch Lutherse kerk van Haarlem tijdens een feestelijke kerkdienst haar door Orgelbouw Steendam uit Roodeschool gereconstrueerde Strobels-orgel in gebruik. Bij het verzamelen van gegevens ten behoeve van deze reconstructie is zo veel informatie over de orgelmaker Strobels en diens zonen boven water gekomen, dat besloten werd hier een boek aan te wijden. Ook de opgespoorde nazaten van Strobels hebben zich niet onbetuigd gelaten en stelden voor dit doel uniek fotomateriaal ter beschikking. Ter introductie van dit boek deze bijdrage.

Foto: Sicco Steendam

JAAP BROUWER

De orgelmaker Julius Alexander Strobels (1814-1884) heeft in Nederland drie orgels gebouwd, alle drie in Haarlem. Het orgel in de Evangelisch Lutherse kerk is het enige van deze instrumenten dat bewaard is gebleven. Strobels leerde het vak onder meer bij J.F. Schulze (Paulinzella) en begon in 1843 een eigen bedrijf in Frankenhausen in Thüringen. Na zijn dood werd het bedrijf door zijn zonen voortgezet.

Van Strobels werk is in de voormalige DDR redelijk veel bewaard gebleven, zij het dat die instrumenten veelal in slechte staat zijn en nauwelijks bespeelbaar.

Strobels instrumenten kenmerken zich door het volgende:

- het pijpwerk met de kleinste voetmaten werd vooraan geplaatst en dat van de grote voetmaten achteraan. Door deze typische opstelling voorkwam Strobels dat het geluid gesmoord werd achter een barricade van grote houten pijpen. Bijkomend voordeel was dat de veel wind vragende registers dicht boven de ventielen kwamen te staan. Het frontpijpwerk was als gevolg van deze opstelling altijd loos en het stempad lag direct achter het front;
- als gevolg van deze opstelling disponeerde Strobels op de manualen vrijwel nooit tongwerken, deze zouden bij zijn pijpwerkopstelling immers nooit boven de ventielen komen te staan. Pedaaltongwerken komen wel voor;
- de laden zijn veelal chromatisch, de mechanieken zijn eenvoudig van uitvoering, zo is de toetstracuur veelal waaivormig aangelegd zonder wellenborden.
- de combinatie van Gedackt 8 vt., Hohlflöte 8 vt. en Viola di Gamba 8 vt. op het hoofdwerk is bij Strobels algemeen;
- de Mixtuur heeft doorgaans één of twee koren minder dan aangegeven op het registerschildje. De aangegeven sterkte wordt pas bereikt na het bijtrekken de Octaaf 2 vt. en/of de Quint 2 2/3 vt.
- In zijn vroege werk disponeerde Strobels senior doorslaande tongwerken. Al zijn instrumenten hadden

mechanische tractuur. Strobels zonen pasten later buizenpneumatiek toe.

Hoe kwam het dat alle instrumenten die Strobels voor Nederland maakte alleen in Haarlem stonden? Strobels was bevriend met Wilhelm H.C. Schmölling (1828-1908), organist van de Haarlemse Bakenesserkerk. Deze uit Duitsland afkomstige organist werkte eerst in Voorschoten en later in Haarlem. Hij had gestudeerd aan het conservatorium te Leipzig en was een groot pleitbezorger van de muziek van J.S. Bach. Die voorliefde voor Bach klinkt ook door in de dispositie van het orgel in de Lutherse kerk. Het moest een Bachorgel worden, aangevuld met enkele moderne stemmen. Niet een Bachorgel zoals wij ze nu kennen, maar een Bachorgel in de traditie van de midden negentiende-eeuwse Bachherleving in Leipzig.

Het tussen de Lutherse kerk en Strobels gesloten contract bevindt zich helaas niet in het kerkarchief. Voor nadere gegevens zijn we dan ook aangewezen op andere bronnen, in dit geval op de dispositieverzameling van M.H. van 't Kruys:

“Het orgel in de Lutherse Kerk te Haarlem heeft twee klavieren, vrij pedaal, 22 sprekende stemmen en is in 1883 door Ströbel, uit Deutschland, geleverd.

Hoofdmanuaal.

	Voet.
Prestant	8
Bourdon	16
Holfluit	8
Viool	8
Gedakt	8
Octaaf	4
Quint	2 2/3
Octaaf	2
Mixtuur	5 st.
Cornet	4 st.

Bovenmanuaal.

Prestant	8
Voix Céleste	8
Flûte Travers	8
Harmoniekafluit	8

Fugara	4
Jachtfluit	4
Kleine Fluit	2

Pedaal.

Prestant	8
Subbas	16
Viool	8
Octaaf	4
Bazuin	16

Stomme Registers.

Koppelingen.

Afsluiting.

Ventiel.”

In niet-Duitse publicaties levert Strobels naam kennelijk spellingproblemen. In vrijwel alle Nederlandse en Zuid-Afrikaanse bronnen wordt hij foutief Ströbel genoemd.

Het nieuwe orgel werd geplaatst in een kast die geïnspireerd werd op de kast van het vorige instrument (Bätz, 1780).

WIJZIGINGEN

Michael Maarschalkerweerd (Utrecht) wijzigde het orgel in 1902. Zijn werk betrof hoofdzakelijk verandering van de stemwijze. Vrijwel alle registers voorzag hij van een nieuwe pijp op C en schoof het verdere pijpwerk op. Vervolgens verwijderde hij de metalen stemklepjes en bracht expressions aan. In 1924 verving Karel Pieter van Ingen (Haarlem) de Bazuin 16 vt. door een Bariton 8 vt. Het instrument bleef in deze staat verder ongewijzigd tot 1948.

In het begin van de jaren veertig was men uitgekeken op het instrument. Het concept beviel niet meer. De klank werd omschreven als “neutraal”, “dof” en het aantal “overbodige” grondstemmen werd gehekel. Onder advies van de Rotterdammer F. Timmermans werd het instrument door Bernard Pels (Alkmaar) radicaal omgebouwd onder opusnummer 204. Het front werd naar voren geplaatst en de kast verdiept. Boven het pedaal werd een nieuw zwelwerk aangebracht. Veel pedaalpijpwerk werd als gevolg van die plaatsing sterk verkrópt. Het houten pijpwerk van Strobels verviel integraal en de

laden werden op de gebruikelijke wijze ingericht. Manueel- en pedaalomvang werden vergroot. Het nieuwe pijpwerk daarvoor kwam te staan op aparte elektrische suppletieladen. Speel- en registertractuur werden elektrisch en er kwam een nieuwe vrijstaande speeltafel op enige afstand van het instrument. Hoewel het contract in 1942 werd gesloten, liepen de activiteiten als gevolg van personeels- en materiaaltekort in de oorlogsjaren uit tot mei 1948.

Na deze verbouwing luidde de dispositie:

Hoofdwerk

Prestant	8 vt.
Holquintadeen	16 vt.
Roerfluit	8 vt.
Octaaf	4 vt.
Quint	2 2/3 vt.
Octaaf	2 vt.
Mixtuur	4 st.
Cornet	5 st.
Trompet	8 vt. (gereserveerd)

Positief

Prestant	8 vt.
Gedekt	8 vt.
Fugara	4 vt.
Fluit	4 vt.
Kleine Fluit	2 vt.
Quint	1 1/3 vt.
Sesquialter	2 st.
Dulciaan	8 vt. (gereserveerd)
Tremulant	

Zwelwerk

Voix Celeste	8 vt.
Viola di Gamba	8 vt.
Holpijp	8 vt.
Prestant	4 vt.
Blokfluit	2 vt.
Scherp	3-4 st.
Schalmei	8 vt. (gereserveerd)

Pedaal

Subbas	16 vt.
Prestant	8 vt.
Octaaf	4 vt.
Ruispijp	2 st.
Bazuin	16 vt. (gereserveerd)

Verder diverse gewone en suboctaafkoppelingen, vaste- en vrije combinaties enz.

De tongwerken zijn nimmer aangebracht.

De verbouwing was kennelijk geen succes. De Haarlemse componist en muziekcriticus Jos de Klerk kenmerkte de klank in 1965 als "week romantisch". In 1974 liet het zwelwerk het afweten, al spoedig gevolgd door de andere werken van het orgel.

Het siert de Haarlemmers dat ze de periode tot 2001 de elektronica buiten de deur gehouden hebben. Eerst werd een tweedehands unit-huisorgel van L. Verschueren (Heythuysen) gebruikt en vanaf 1978 beschikte de gemeente over een seriepositief van de Gebr. Van Vulpen (Utrecht).

Eind jaren negentig werd Hans van Nieuwkoop door de kerkgemeente aangezocht als adviseur op te treden bij de plannen tot rehabilitatie van het Strobel-orgel. Na de nodige discussie werd besloten tot een integrale reconstructie. Gunstige bijkomstigheid was dat daarbij gebruik kon worden gemaakt van overvloedig Strobel-materiaal uit het in 1996 gedemonteerde orgel van de Haarlemse Bakenesserkerk (1874/1882). De adviseur en de in 1998 voor de reconstructie aangetrokken orgelmaker Sicco Steendam hebben diverse bezoeken aan Strobel-orgels in Duits-

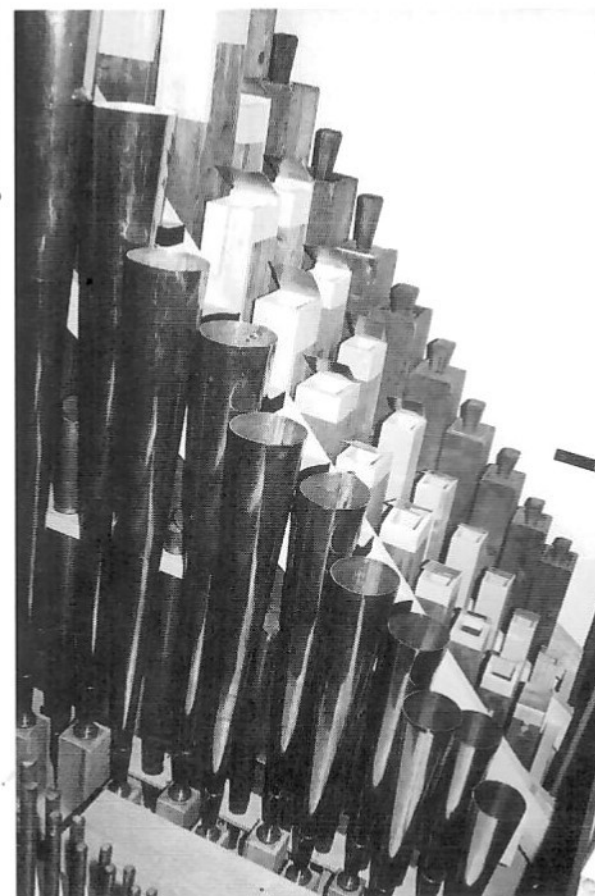
land gebracht om zich goed op het werk te kunnen voorbereiden. Zo werden onder meer de instrumenten van Hohlstedt (1854), Toba (1879) en Schernberg (1881) bezocht.

Het gehele instrument werd begin 1999 naar Steendams werkplaats in Roodeschool overgebracht. De orgelkas werd weer naar haar oorspronkelijke grootte teruggebracht. Schade ten gevolge van houtworm werd hersteld. De kast is in een ivoorkleur geschilderd, het lofwerk is verguld. De laden zijn gerestaureerd. Hierbij is dankbaar gebruik gemaakt van vrijgekomen Strobel-materiaal van de laden uit de Bakenesserkerk. Het hoofdwerk heeft twee chromatische laden, het bovenwerk één. Het pedaal heeft een C- en een Cis-lade.

Het houten pijpwerk van Strobel was in 1948 komen te vervallen. Dankbaar werd daarom gebruik gemaakt van pijpwerk uit de Bakenesserkerk. Waar nodig werd nieuw pijpwerk in Strobel-stijl geplaatst. De verdwenen Floete Traveur werd door Steendam gereconstrueerd in gedraaid beuken met perenhouten voorlagen. De nieuwe Posaune is geïnspireerd op die van het orgel in Schernberg. Exact overnemen van de mensuren was in verband met ruimtegebrek niet mogelijk.

Pijpwerk pedaal.

Pijpwerk bovenwerk.

Foto's: Orgelbouw Steendam

Afzonderlijke pijpen. Van boven naar beneden: Harm. Flöte 8 vt. (f³), Flöte traveur (f³), Vox Celesta (f³), Geigenprinzipal (f³), Posaune 16 vt. (d¹).

De speelmechaniek, de klavieren en registratuur zijn vernieuwd in Strobels-vorm. De windvoorziening was nog geheel intact en is opnieuw beleerd. Wel is de stabiliteit van de balgstoel verbeterd.

De door orgelmakerij Steendam uitgevoerde reconstructie is zorgvuldig en met begrip en waardering voor het oorspronkelijke concept uitgevoerd. Het instrument leent zich niet alleen voor de vertolking van negentiende-eeuwse romantische Duitse orgelmuziek maar leert ons ook hoe men in die eeuw met de orgelmuziek van J.S. Bach omging. Het zou mooi zijn als dit instrument binnen de veelzijdigheid van de Haarlemse orgelmaand een geheel eigen rol zou kunnen gaan spelen.

Over het orgel van de Lutherse kerk te Haarlem zijn enkele boekjes verschenen:

- Alice Nederkoorn-Cupido, Arjen Luteijn en Jaap Brouwer, *Het Strobels-orgel in de Lutherse kerk te Haarlem* (Haarlem, 2001). Deze brochure (64 blz., 65 afb.) heeft een regionaal karakter (€ 7,00).
- Jaap Brouwer, *Julius Strobels und seine Orgel in der Evangelisch Lutherse kerk in Haarlem* (Roodeschool, 2003).

In deze Duitstalige brochure (79 blz., 34 afb.) wordt dieper ingegaan op de familie Strobels, hun werk en de reconstructieactiviteiten in Haarlem (€ 12,50).

Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij Orgelbouw Steendam te Roodeschool, tel. (0595) 41 22 61 of via www.orgelbouwsteendam.nl.

Naast de brochures is een cd van dit orgel verkrijgbaar. Hierop speelt Gerrie Meijers Duitse 19^e-eeuwse orgelmuziek en de *Passacaglia* van J.S. Bach volgens 19^e-eeuwse voorschriften van de hand van Strobels vriend Johann Gottlob Töpfer. Ook deze cd is bij Orgelbouw Steendam verkrijgbaar (€ 11,50).

Haarlem, Evangelisch Lutherse kerk
Bouwer: J.A. Strobels, 1883
Restauratie: Orgelbouw Steendam,
2000-2001

Dispositie:

Hoofdwerk (C-f³)

Bordun	16 vt.	geheel hout
Principal	8 vt.	gr. oct. hout, rest metaal
Hohlfloete	8 vt.	geheel hout
Gedackt	8 vt.	C-H trm. Hohlfloete, rest hout
Gambe	8 vt.	C-H trm. Principal, rest metaal
Octave	4 vt.	metaal
Quint	2 2/3 vt.	metaal
Octave	2 vt.	metaal
Mixtur	5 st.	
Cornett	4 st.	

Pedaal (C-d¹)

Subbass	16 vt.	hout
Violon	8 vt.	hout
Principalbass	8 vt.	hout
Octave	4 vt.	metaal
Posaune	16 vt.	metaal
Manual Coppel		
Pedal Coppel		
Calcant		
Windausslass		

Bovenwerk (C-f³)

Geigenprincipal	8 vt.	C-H hout, rest metaal
Vox Celesta	8 vt.	vanaf c ⁰ , metaal
Harm. Floete	8 vt.	hout
Floete traveur	8 vt.	C-fis ⁰ in Harm. Floete, hout
Fugara	4 vt.	metaal
Zartfloete	4 vt.	metaal
Spitzfloete	2 vt.	metaal

